

Manihaist Dinî Toplulukların Düzenine İlişkin Eski Uygurca Fragmanlar

Old Uyghur Fragments Relating to the Order of Manichaeian Religious Communities

Tümer KARAAYAK *

Mehmet ÖLMEZ**

Öz

Orta Asya, yüzyıllar boyunca muazzam boyutlarda kültürel ve dinî çeşitliliğe ev sahipliği yapmıştır. Bu çeşitlilik bölgede Budizm, Nestorî Hristiyanlık ve Manihaizm gibi dinlerin yan yana yaşamasına olanak sağlamıştır. Bu dinler arasında gelişmiş bir misyonerlik yapısına sahip olması sebebiyle Manihaizm önemli bir yere sahiptir. Eski Uygurların en önemli yazınsal kaynakları arasında diğer dinî ve dindışı metinler bulunmasına rağmen Manihaizm'e ait metinler önemli bir yer tutmaktadır. Bu metinler muhtevaları bakımından tarihî raporlar, hikâyeler, masallar, efsaneler, vaazlar, emirler ve edebî metinler vb. gibi alt türlere ayrılmaktadır. Bu çalışmada Berlin Turfan Koleksiyonu'nda bulunan ve henüz neşredilmemiş Manihaist dinî toplulukların düzenini konu alan beş fragman neşredilecektir. Bu yazının girişinde Eski Uygurca Manihaist metinler üzerine yapılan çalışmaların araştırma tarihçesi ele alınacaktır. Daha sonraki kısımda çalışmaya dâhil edilen beş fragmanın yazı çevirimi ve harf çevirisi yapılacaktır. Çalışmanın son kısmını ise ilgili metnin Türkiye Türkçesine aktarımı, açıklamaları ve sözlüğü oluşturacaktır.

* Arş. Gör., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
tumerkaraayak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2322-9663
Bilecik / TÜRKİYE

** Researcher. Assist., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature
tumerkaraayak@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2322-9663
Bilecik / TÜRKİYE

Anahtar Kelimeler:

Eski Uygurca, Manihaizm, Manihaist metinler, Manihaist dinî topluluklar.

Abstract

Central Asia has been home to enormous cultural and religious diversity for centuries. This diversity has enabled religions such as Buddhism, Nestorian Christianity and Manichaeism to live side by side in the region. Among these religions, Manichaeism has gained an important place as it has a developed missionary structure. Although other religious and non-religious texts are one of the most significant literary sources of the Old Uyghurs, the texts of Manichaeism occupy an important place. In terms of their content, these texts are classified into sub-genres as an example historical reports, stories, tales, legends, sermons, orders and literary texts etc. In this study, five unpublished fragments about the order of Manichaeian religious communities which are in the Berlin Turfan Collection will be published. In the introduction of this article, the research history of the studies on Old Uyghur Manichaeian texts will be discussed. In the following section, the five fragments included in the study will be transcribed and transliterated. The last part of the study will consist of the translation of the relevant text into Turkish, explanations, and a dictionary.

Keywords:

Old Uyghur, Manichaeism, Manichaeian texts, Manichaeian religious communities.

Başvuru/Submitted: 16/05/2023

Kabul/Accepted: 29/09/2023

Makale Bilgileri

Atıf: Karaayak, T. & Ölmez, M. (2024). Manihaist Dinî Toplulukların Düzenine İlişkin Eski Uygurca Fragmanlar. *Selçuk Türkiyat*, (61): 165-190. Doi: 10.21563/sutad.1297775

Etik Kurul Kararı: Bu yazı TÜBİTAK 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu ile

Katılımcı Rızası: desteklenmiştir.

Mali Destek: Katılımı yok.

Çalışma için herhangi bir kurum ve projeden mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması: Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Telif Hakları: Çalışmada kullanılan görsellerle ilgili telif hakkı sahiplerinden gerekli izinler alınmıştır.

Değerlendirme: İki dış hakem / Çift taraflı körleme.

Benzerlik Taraması: Yapıldı – iThenticate.

Etik Beyan: sutad@selcuk.edu.tr, selcukturkiyat@gmail.com

Lisans: Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı ile lisanslanmıştır.

Article Information

Citation: Karaayak, T. & Ölmez, M. (2024). Manihaist Dinî Toplulukların Düzenine İlişkin Eski Uygurca Fragmanlar. *Selçuk Türkiyat*, (61): 165-190. Doi: 10.21563/sutad.1297775

Ethics Committee Approval: It is exempt from the Ethics Committee Approval.

Informed Consent: No participants.

Financial Support: This article was supported by TUBITAK 2214-A Research Fellowship for Doctoral Research Abroad.

Conflict of Interest: No conflict of interest.

Copyrights: The required permissions have been obtained from the copyright holders for the images and photos used in the study.

Assessment: Two external referees / Double blind.

Similarity Screening: Checked – iThenticate.

Ethical Statement: selcukturkiyat@gmail.com, fatihnumankb@selcuk.edu.tr

License: Content of this Journal is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0)

Giriş¹

Orta Asya, yüzyıllar boyunca muazzam boyutlarda kültürel ve dinî çeşitliliğe ev sahipliği yapmıştır. Bu çeşitlilik bölgede Budizm, Nasturî Hristiyanlık ve Manihaizm gibi dinlerin yan yana yaşamasına ve birbiriyle etkileşimde olmasına olanak sağlamıştır. Bu kültürel ve dinî çeşitlilikte baskın bir konumda Budizm olmasına rağmen (Asmussen, 1965, s. 140) gelişmiş bir misyonerlik yapısına sahip olması sebebiyle Manihaizm de önemli bir yer edinebilmiştir.

Manihaizm (Far. *Āyīn-e Mānī*; Çin. 摩尼教 *mo ni jiao*), MS III. yüzyılda Mani (216-274) tarafından kurulmuş ve MS III. yüzyıldan IX. yüzyıla kadar yaygın bir din hâline gelerek doğuda Çin, batıda Bizans ve Roma İmparatorluğu'na kadar uzanan geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. Daha sonra İran'da, Mezopotamya'da ve dünyanın çeşitli yerlerinde dağınık ve dönüşmüş mezhepler hâlinde dinî hayatını sürdürmüştür (Esmailpour, 2005, s. 7). Bulunduğu bu bölgelerin sınırlarını aşarak Mısır'dan Anadolu'ya, Avrupa'dan Afrika'ya ve Asya içlerine kadar ulaşan Manihaizm, IV. yüzyılda Hristiyanlığın en büyük rakibi konumuna gelmiştir (Güngör, 1988, s. 148; Gündüz, 2003, s. 575).

Sekizinci yüzyılın ortalarında, Orta Asya'nın dışındaki Manihaist kilise, yalnızca Tarım havzası boyunca ve Kuzey Çin'e kadar uzanan dağınık topluluklardan oluşuyordu. Uygur hükümdarı Bügü Han'ın (759-779) din değiştirmesiyle Manihaizm, İç Asya'daki güçlü Uygur Bozkır Hanedanlığı'nın (744-840) himayesi altına girerek kendi kaderini de önemli ölçüde değiştirmiştir. Bügü Han, din değiştirmesinden kısa bir süre sonra yeni inancını devlet dini olarak ilan etmiş ve aynı zamanda kendi hanedanlığının halkları arasında Manihaizm'in yayılması noktasında büyük bir misyonerlik çabası içerisine girmiştir. Bu yeni durumla birlikte Manihaizm, dünya dini olarak en parlak dönemlerinden birine girmiştir. Manihaizm, sonraki 250 yıl boyunca yani onuncu yüzyılın sonlarına kadar Uygur hükümdarlarıyla ilişkilendirilmeye devam etmiştir (Clark, 2000, s. 83).

Eski Uygurca Manihaist Metinlerin Araştırma Tarihçesi Üzerine

Albert von Le Coq, Eski Uygurca Manihaist metinleri 1908 ile 1922 tarihleri arasında küçük makaleler ve *Türkische Manichaica aus Chotscho* adıyla kitap dizileri şeklinde yayımlamıştır (Le Coq, 1908, 1909a, 1909b, 1911a, 1911b, 1912a, 1912b, 1919, 1922). Bu ilk çalışmalardan sonra Willy Bang, Le Coq'un çalışmalarında yer verdiği metinlerden bazılarını yeniden ele almıştır (Bang 1923, 1924, 1925, 1931).

Willy Bang ve Annemarie von Gabain, *Türkische Turfan-Texte* serisi içerisinde Manihaist metinlere ait çeşitli fragmanları yayımlamıştır (Bang & Gabain, 1928, 1929, 1930). Berlin Koleksiyonu'nda bulunan küçük bir parça önce Almanca daha sonrada Türkçe olarak Reşit Rahmeti Arat tarafından yayımlanmıştır (Arat 1963, 1986).

Berlin'de bulunan Manihaist metinlere ait çeşitli parçalar Peter Zieme tarafından çeşitli makalelerde ele alınmıştır (Zieme 1966-1967, 1968, 1969a, 1970, 1975a). Zieme, Manihaist metinlerin yazım özelliklerini ele aldığı doktora tezinde yayımlanmamış

¹ Bu çalışma, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında hazırlamakta olduğu doktora tezinden üretilmiştir.

bazı metinlerin transkripsiyonuna, Almanca tercümesine ve açıklamalarına yer vermiştir (Zieme, 1969b). Yine Berlin koleksiyonunda bulunan birkaç küçük parça Ölmez (1993) ve Wilkens (1999-2000, 2000b, 2000c) tarafından yayımlanmıştır.

Paris koleksiyonunda (Bibliothèque Nationale) bulunan Manihaist metinler James Hamilton (1986) tarafından yayımlanmıştır. Çin'de bulunan metinler Huang Wenbi (1954), Geng Shimin (1978, 1991), Geng Shimin & Hans-Joachim Klimkeit (1985) ve Geng Shimin & Hans-Joachim Klimkeit & Jens Peter Laut (1987, 1989) tarafından yayımlanmıştır. Manihaist metinlerin bir kısmı da Japonca olarak Haneda Toru (1932) ve Takao Moriyasu (1991, 2003, 2015) tarafından yayımlanmıştır.

Manihaist Uygur metinlerin neşrine dair çalışmalar dışında katalog çalışmaları da yapılmıştır. Manihaist Uygur metinlerine ait birkaç fragmanın yer aldığı katalog Haneda Akira ve Nobuo Yamada (1961) tarafından yayımlanmıştır. Daha sonrasında bütün dünyada bilinen Eski Uygurca Manihaist metinlerin listesi Larry Clark (1997) tarafından hazırlanmıştır. Son olarak Berlin'de bulunan Manihaist metinlerin kataloğu Jens Wilkens (2000a) tarafından yayımlanmıştır.

Manihaist metinler üzerine şu ana kadar yapılan en kapsamlı çalışmalar Peter Zieme, Zekine Özertural ve Larry Clark'a aittir. Zieme (1975b), Berlin koleksiyonunda bulunan Manihaist metin parçalarının bir kısmını *Manichäisch-türkische Texte* adıyla yayımlamıştır. Özertural (2008) ise Le Coq tarafından *Manichaica I* ve *III*'de yayımlanmış metinlerden bazılarını yeniden ele alarak *Der uigurische Manichäismus* adıyla neşretmiştir. Clark, Manihaist metinleri hazırladığı listesi doğrultusunda *Uygur Manichaeen Texts* adıyla iki cilt hâlinde yayımlamıştır (2013, 2017). Manihaist ışık anlayışı hakkındaki vaazı [Sermon on the Light-Nous] konu alan parçalar Çince, Partça, Soğdca ve Eski Uygurca karşılaştırmalı olarak Samuel N. C. Lieu ve Gunner B. Mikkelsen (2017) tarafından yayımlanmıştır.

Türkiye'de Manihaist metinler üzerine ilk çalışmalar tercüme şeklinde başlamıştır. 1936 yılında Albert von Le Coq tarafından *Türkische Manichaica aus Chotscho I* adıyla yayımlanan çalışma Fuat Kösearif tarafından *Türkçe Mani Elyazıları* adıyla Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonrasında Albert von Le Coq tarafından *Dr. Stein's Turkish Khuastuanift From Tun-huang* adıyla hazırlanan çalışma, Süleyman Himran (1941) tarafından *Huastuanift: Von Le Coq'un İngilizce Tercümesinden* adıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Türkiye'de Manihaist metinlere dair ilk çalışmalar Reşit Rahmeti Arat tarafından başlatılmıştır. Arat, *Eski Türk Şiiri* (1965) adlı çalışmasında Manihaist ve Budist Uygurlara ait şiir parçalarını yayımlamıştır. Betül Özbay tarafından hazırlanan *Huastuanift* ve *Manihaist Bir İlahi Huyadagmān* adlı çalışmalar bu alandaki güncel yayınlardandır (Özbay 2014 ve 2020). Eski Uygurca Manihaist metinlerdeki dinî terimler Hacer Tokyürek (2019), Çince kelimeler ise Hüseyin Yıldız (2020) tarafından müstakil çalışmalarda ele alınmıştır. Manihaist çevreye ait Eski Uygurca bir parça [Ch/U 6348] Erdem Uçar (2023) tarafından neşredilmiştir.

Yüksek lisans ve doktora tezi olarak bu alanda yapılan çalışmalar ya sınırlı bir derlemi içermekte ya da doğrudan söz varlığı üzerinedir. Zekine Özertural (1996) hazırlamış olduğu yüksek lisans tezinde bu alana ait metinlerin söz varlığını ele

almıştır. Yine Özertural (2005) tarafından *Türk Kaynaklarında Maninin Öğretisi* adıyla bir doktora tezi hazırlanmıştır. Betül Özbay (2010) tarafından hazırlanan *Manihaist Uygur metinlerinin envanterinin hazırlanması* adlı yüksek lisans tezinde Wilkens'in kataloğunda yer alan ilk 50 fragmanın transliterasyonu ve transkripsiyonu yapılmıştır. Yine son dönemde Aziz Tolga Koç (2020) ve Kader Tüngüç (2022) Eski Uygurca Manihaist metinler üzerine birer doktora tezi hazırlamıştır.

Bu çalışmada Manihaist dinî toplulukların düzenine ilişkin metin parçalarını ihtiva eden ve günümüzde Berlin Turfan Koleksiyonu'nda bulunan henüz neşri yapılmamış Eski Uygurca Manihaist metne ait beş fragmanın neşri gerçekleştirilecektir. Burada neşri gerçekleştirilecek fragmanlara dair bilgiler şu şekildedir:

- (1) U 304 (T II D 406a), A ve B yaprağı (krş. Wilkens, 2000a, s. 111, kat. no. 96);
- (2) U 305a+b (T II D 406a), A ve B yaprağı (krş. Wilkens, 2000a, s. 111-112, kat. no. 97);
- (3) U 306 (T II D 406a), A ve B yaprağı (krş. Wilkens, 2000a, s. 112-113, kat. no. 98);
- (4) U 307 (T II D 406a), A ve B yaprağı (krş. Wilkens, 2000a, s. 113, kat. no. 99);
- (5) U 308a+b (T II D 406a), a fragmanı, A ve B yaprağı (krş. Wilkens, 2000a, s. 114, kat. no. 100).

Bu çalışmada öncelikle mevzubahis fragmanların yazı çevirimi ve harf çevirisi yapılmıştır. Daha sonrasında metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımı, notları, dizini ve sözlüğü hazırlanmıştır.

Klaus Röhrborn'un *Uigurisches Wörterbuch*'ta (Röhrborn, 1977-1998, s. 9-10, 13-14; Röhrborn, 2010, s. XXXIII-XXXV) uyguladığı yazı çevirimi ve harf çevirisi yöntemi bu çalışmada da tatbik edilmiştir. Sadece Röhrborn'un hazırladığı tabloda <ç> ve <ş> şeklinde yer alan harfler bu çalışmada <ç> ve <ş> şeklinde verilmiştir. Metnin Türkiye Türkçesine aktarımı bölümünde Eski Uygurca metne bağlı kalınmıştır. Bu bölümde metinde bütünlüklü ve eksiltili olarak mevcut olan bütün sözcüklerin Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Metne ilişkin açıklamalar kısmında metinde geçen bazı kavramlar ve yapılar üzerine kısa açıklamalar yapılmıştır. Metnin dizini ve sözlük bölümünde metinde bütünlüklü olarak mevcut olan sözcüklerin tamamı işlenmiştir.

1. Eski Uygurca Manihaist Metinlerin Yazı Çevirimi ve Harf Çevirisi

U 304 (T II D 406a)

A yaprağı

001	01	... ..
		... .. wnç ... ..
002	02	... .. k(a)ltı ... ..
		... .. qlty ... ..
003	03	... .. añar sanl(a)g ol ... ..
		... .. t'n ''nk'r s'nql'wl ... ..
004	04	... .. tünlä küntüz ... ..
		... .. kw twynl' kwyntwz ... ..
005	05	... .. ymä kiçiglärig näç[ük] ... ..

006	06	... .. ym' kyçykl'ryk n'ç//... ..
		... .. [n(i)go]şaklar(1)g nāçük ... ..
		... .. ///ş'k'Y'rq n'çwk ... ..
007	07	... .. [hw]eştarlar(1)g nāçük ... ..
		... .. //yşt'rl'rq n'çwk ... ..
008	08	... .. [an]çaka[tägi]nçä ... ..
		... .. ///ç'q' ///nç' ... ..
009	09	... .. t(ä)nr[i]li ... ..
		... .. tnkr/ly ... ..
010	10	... .. munçulayu ... ..
		... .. mwnçwl'yw 'yn... ..
011	11	... .. adın ... ..
		... .. 'dyn sw... ..
012	12	... .. urug ol ,, idok manis[tan] ... ..
		... .. 'wrwq 'wl ,, 'ydwq m'nys/// ... ..
013	13	... .. ol manist[an] ... ..
		... .. 'wqw... .. 'wl m'nyst// ... ..
014	14	... .. törlüg ... ..
		... .. .nm'q twyrlwk sw... ..
015	15	... .. ,, naru ... ..
		... .. ,, n'rw ... ..
016	16	... .. [ulu]g ay(1)nç k[orkınç] ... ..
		... .. ////q''ynç q///// ... ..
017	17	... .. ol ... ..
		... .. 'wl sw/... ..

U 304 (T II D 406a)

B yaprağı

018	01	... ..
		... ..
019	02	... ..
		... ..
020	03	... .. kat(1)glanturu bilmāz ,, ...
		... .. q'tql'ntwrw pylm'z ,, ...
021	04	... .. yörüglüg ... ..
		... .. .l'rd'qy ywrwk lwk ... ..
022	05	... .. [ä]rmāz ,, k(ä)ntü özi ... ..
		... .. /rm'z ,, kntw 'wyz y pw/... ..
023	06	... .. boşgurmakı ... ..
		... .. pwsqwrw'qy ... ..
024	07	... .. muntag ölmāz öz ... ..
		... .. mwnt'q 'wylm'z 'wyz ... ..
025	08	... .. o[g]lanı ... ..
		... .. 'w/l'ny ... ..
026	09	... .. ol ,, ymä ... ..

- 027 10 ..... /wl ,, ym' ... ..
 ..... [t(ä)nr]idam bilgä ... ..
 ..... ///yd'm pylk' ... ..
 028 11 ..... ymä ... ..
 ..... ym' ... ..
 029 12 ..... savka bulganyuk üç[ün] ... ..
 ..... s'v q' pwlq'nywq 'wyç// ... ..
 030 13 ..... munçulayu ... ..
 ..... mwnçwl'yw 'w... ..
 031 14 ..... [ä]rülär ,, anar ... ..
 ..... /rwr l'r ,, ''nk'r ... ..
 032 15 ..... kim muntada ... ..
 ..... kym mwnt'd' ... ..
 033 16 ..... manistan ... ..
 ..... m'nyst'n ... ..
 034 17 ..... savlar ... ..
 ..... s'vl'r ... ..

U 305a+b (T II D 406a)

A yaprağı

- 035 01 .....
 ..... wk ... .. 'wl// ... ..
 036 02 ..... [arig s]üzök b(ä)lgü ... ..
 ..... //// /wyz wk plkw ... ..
 037 03 ..... ym[ä] ol kim k(ä)ntü ...
 ..... / ym/ 'wl kym kntw ...
 038 04 ..... y(a)rl(i)glar(i)g [k]im muntag
 ..... yrlq'l'rq /ym mwnt'q
 039 05 y(a)rlıkamı[ş] boltı ,, ymä näçük ärti[ñü]
 yrlyq'my/ pwlty ,, ym' n'çwk 'rty///
 040 06 ögrünçülüg [sävinçlig ä]rsar n(i)goşak ymä
 'wykrwnçwlwk ////////// /rs'r nqwş'k ym'
 041 07 dentar ärsär[r buyançı] bö[g]täçi [aftadan]
 dynt'r 'rs' / ////////// pw/t'çy //////////
 042 08 možak ärsär ,, azu birök n(i)goş[ak] ... ..
 mwz.'k 'rs'r ,, ''zw pyrwk nqwş/// ... ..
 043 09 ..... kim äñ önrä ... ..
 qï... .. kym 'nk 'wynkr' ''ş... ..
 044 10 ..... yerinçs(i)z är ... ..
 ..... wlvkwn yyrynçsz 'r ... ..
 045 11 ..... ,, anar ol kanım(i)z kântü ... ..
 ..... ,, ''nk'r 'wl q'nkymz k'ntw ... ..
 046 12 ..... [wa]hş yožd(a)hr t(ä)ñri ... ..
 ..... //qş ywz.tqr tnkry ... ..
 047 13 ..... amrak ogul[ı] ... ..

- ..... 'mr'q'wqwl/ .....
 048 14 ..... üzä .....
 .....l'r 'wyz' q'.....
U 305a+b (T II D 406a)
 B yaprağı
- 049 01 .....
 .....nç .....myş p.....
 050 02 .....olar ki[m] .....
 ..... 'wl'r ky/.....
 051 03 ..... [bo]lsarlar ymä munçul[ayü] ...
 ..... //ls'r l'r ym' mwnçwl/// .....
 052 04 .....olar ,, ym[ä] uzun .....
 ..... /w l'r ,, ym/ 'wz wn ç .....
 053 05 .....öz bulgaylar ,, kertü ba[r]
 ..... 'wyz pwlq'y l'r ,, kyrtw p'/
 054 06 ... [ka]ñım(ı)z k(ä)n[tü] [ayı]g kılınçl(ı)g
 ... //nkymz kn// ///q çylynçlq
 055 07 ..... [k(a)]ltı .....
 ..... /lty ..... /wnt' y
 056 08 ..... [in]läriñ eçiläriñ äkäläriñ
 ..... //l'rynk 'yçyl'rynk 'k'l'rynk
 057 09 ..... [si]zläri kim tıñlagay .....
 ..... //z l'ry kym tynkl'q'y .....tw
 058 10 .....kopurtzun sizlär[ni] .....
 .....n çwpwrtz wn syz l'r // ...
 059 11 ..... [nom]dan törödän ärigdän ...
 ..... ///d'n twyrwd'n 'rykd'n .....
 060 12 .....agtingu yol .....
 ..... "qtynqw ywl .....
 061 13 .....öz äркиn .....
 ..... /wyz 'rkyn .....
 062 14 .....üzä .....
 .....l'rmy 'wyz' ...
U 306 (T II D 406a)
 A yaprağı
- 063 01 .....yand(ı)m .....
 .....y'ndm .....l'r .....
 064 02 .....ärkd[ä] .....
 .....d ...mwz 'rkd/ .....
 065 03 .....inançu .....
 .....kw l'rmy 'yn'nçw "dr/.....
 066 04 .....ymä tohm(a)gan ba[g] ...
 .....ly ym' dwqmç'n p'/ .....
 067 05 .....üzütlüg bolunlar tep ,,

- ... .. /wyz wtlwk pwlwnkl'r typ ,,
 068 06 ... .. kamagda ye[g] ... .. ol ätözlüg
 ... .. q'm'qd' yy/... .. 'wl 't'wyz lwk
 069 07 ... .. urugl[ar]ı ... ,, azu
 ... .. l... .. 'wrwq l/y ... ,, 'z w
 070 08 ... .. azu tözlärintä
 ... .. l'rynt' 'z w twyz l'rynt'
 071 09 ... .. öni ärür ,, ym[ä u]zun
 ... .. l'rynt' 'wynky 'rwr ,, ym/ //z wn
 072 10 ... .. kamagan barça ... ..
 ... .. lwn q'm'q 'n p'rç' ... ..
 073 11 ... .. köñülün üzütlügün ... ..
 ... .. kwnkwln 'wyz wtlwkwn ... ..
 074 12 ... .. bir ikintikä ... ..
 ... .. pyr 'ykyntyk' ... ..
 075 13 ... .. kert[ü] ... ..
 ... .. kyrt/ ... ..
 076 14 ... .. köni ker[tü] ... ..
 ... .. kwyny kyr// ... ..

U 306 (T II D 406a)

B yaprağı

- 077 01 ... ..
 ... .. 't/ ... .. wlvk ... ..
 078 02 ... .. yegi anı ... ..
 ... .. yyky ''ny ... /m/... ..
 079 03 ... .. [küsä]nçig amrak kişi ... ..
 ... .. ////nçyk 'mr'q' kyşy ... ..
 080 04 ... .. [är]klig hanlar uvutsuz ... ..
 ... .. //klyk q'nl'r 'wvwtswz ... ..
 081 05 s(ä)vigin tükäti suçulzun ,, ...
 svykyn twyk'ty swçwlvz wn ,, ...
 082 06 sav(ı)g ma ö[gütz]ün alkatzun ...
 s'vq m' 'w///// wn ''lq'dz wn ...
 083 07 üçün tesär ... .. m(ä)n ymä ... ..
 'wyçwn t'ys'r ... .. mn ym' ql... ..
 084 08 bir antag kişi kim başladı kirdi ... ..
 pyr ''nt'q kyşy kym p's'l'dy kyrdy ...
 085 09 ... .. küçüm artokrak ... ..
 'wy... ..yl'rd' kwyçwm ''rtwqir'q' ...
 086 10 ... .. üzütlüg(ü)n ätöz[lügün] ...
 ... ..lwk 'wyz wtlwkn 't'wyz //// ...
 087 11 ... .. özün tartıngalı ... ..
 ... .. 'wyz wn t'rtynq'ly ...
 088 12 ... .. tükäl basut bo[lzun] ... ..

- ... . twyk' l p' swt pw////... . . .
 089 13 ... . üzütlüglärdä ... .
 ... . /wyz wt lwkl' rd' ... .
 090 14 ... . takı ... .
 ... . t' qjy ... q ... .

U 307 (T II D 406a)

A yaprağı

- 091 01 ... . anıj ... .
 ... . "nynk ... . . . l yw... . . .
 092 02 ... . ärzün ... .
 ... . 'rz wn ... .
 093 03 ... . kälmezün kim ant[ag] ...
 ... . k'lm'z wn kym "nt// ...
 094 04 ... . ätözlüg tözin ... .
 ... . 't' wyz lwk twyz yn ... . . .
 095 05 ... manistangaru tersär kim k(ä)ntü
 ... m'nyst'nq'rw tyrs'r kym knt w
 096 06 [ö]zi v(i)rhar içrä [olursa]r ,, olarnı
 ///z y vraq' r 'yçr' //r ,, 'wl'rn y
 097 07 [ö]zin birlä t[ar]tin[galı] ,, ymä olar-
 ///z yn pyrl' t//tyn/// ,, ym' 'wl' r-
 098 08 [nı] iki dentarlar(ı)g ök anıj ätöziñä
 // /yky dynt'rl'rq 'wk "nynk 't'wz ynk'
 099 09 ... . bolmazlar ,, olarnı uv[ut]s[uz]un
 ... . pwlm'z l' r ,, 'wl' rny 'wv// s/// wn
 100 10 ... . inçip birök bunun ... .
 ... . s' r 'ynçyp pyrwk pwnwn... . . . . .
 101 11 ... . eçilär birlä inaru kodıtı ... .
 ... . 'yçyl' r pyrl' 'yn'rw qjwdty ... .
 102 12 ... . inçä bolmazun ... .
 ... . 'ynç' pwlm'z wn ... .
 103 13 ... . bagdaşların ... .
 ... . p'qd' ş'l'ryn ... .
 104 14 ... . k[(a)]tı ät[öz] ... .
 ... . q/ty 't// ... .

U 307 (T II D 406a)

B yaprağı

- 105 01 ... .
 ... .
 106 02 ... . münsä[r] ... .
 ... . twk' mwyns' /... . . . . .
 107 03 ... . anıj yutuzı kim ... .
 ... . "nynk ywtwz y kym ... .

- 108 04 ... .. äkän anıñ işi ... ..
 ... .. 'k'n ''nynk 'yşy q... ..
- 109 05 ärti ,, ol [m]anistanta bolmazun ... ..
 'rty ,, 'l/'nyst'nt' pwl'm'z wn ... ..
- 110 06 k(ä)ntü özi [v(i)rhar] içrä ärür ,, ...
 kntw 'wyz y ///// 'yçr' 'rwr ,, ...
- 111 07 balıkta ym[ä] ... .. anıñ
 p'lyqt' ym/ ... .. t/ 'y/y nk ''nyn/
 112 08 içrä ... ..
 'yçr' 'y// yw//n /// //z wn ... ..
- 113 09 inçip [b]ir ikintiniñ yüzintän ... ..
 'ynçyp /yr 'ykynty nynk ywyz ynt'n ...
- 114 10 ... .. ymä in eçiläriñä ... ..
 ... .. ym' 'yn 'yçyl'ryn'k' 't/... ..
- 115 11 ... .. tartınmazun ... ..
 ... .. t'rtynm'z wn q'tq/ ... ..
- 116 12 ... .. içrä ... ..
 ... .. 'yçr' ... ..
- 117 13 ... .. ol ... ..
 ... .. 'wl ... ..
- 118 14 ... ..
- U 308a+b (T II D 406a)**
 a fragmanı, A yaprağı
- 119 01 ... .. tonlagalı ... ..
 ... .. twnkl'q'ly ... ..
- 120 02 ... .. yavaş török[ä] ... ..
 ... .. y'v'ş twyrwk/ ... ..
- 121 03 ... .. ,, ol kişi üçün ... ..
 ... .. s'r ,, 'wl kyşy 'wyçwn ...
- 122 04 ... .. [kö]ñül ol ,, m(ä)n inçä ... ..
 ... .. //nkw'l 'wl ,, mn 'ynç' ... ..
- 123 05 ... .. antag üd k(a)ltı üküş
 ... .. y ''nt'q 'wyd qlty 'wykwş
- 124 06 ... .. ökünmäk kötürgäy ... .. ağır
 ... .. /wykwnm'k kwytwrk'y ... ''qyr
- 125 07 ... .. aç(ı)g ämgä[k] ... .. ,, nä üçün
 ... .. ''çq'mk'/ ... .. /t/kk'y ,, n' 'wyçwn
- 126 08 ... .. bo y(a)rlıkançuçı buyrukka
 ... .. 'r pw yrlyq'ñçwçy pwyrwq q'
- 127 09 ... .. bolmış ... ..
 ... .. lyk pwlmyş ... ..
- 128 10 ... .. ymä ant[ag] ... ..

- ... .. ym' ''nt// ... ..
- 129 11 ... .. [t]urkaru ... ..
- ... .. /wrq'rw k... ..
- 130 12 ... .. kutrul[mış] ... ..
- ... .. qwtrwl/// ... ..

U 308a+b (T II D 406a)

a fragmanı, B yaprağı

- 131 01 ... ..
- ... .. s'q l... ..
- 132 02 ... .. [y]azınçs(ı)z är ... ..
- ... .. 'z ynçsz 'r ... ..
- 133 03 ... .. üçün sözläm[iş] ... ..
- ... .. 'wyçwn swyz l'm// ... ..
- 134 04 ... .. ,, amı üçün sizlär ... ..
- ... .. ''ny 'wyçwn syz l'r ' ... ..
- 135 05 m(ä)n y(a)rlikayur m(ä)n k(a)ltı bo ...
- mn yrlyq'ywr mn qlty pw qrd... ..
- 136 06 fr(a)w(a)rteg b[aş]tan adakına tägi sakı[nıñ]-
- vrwrtyq p///n ''d'qynk't'ky s'qy///-
- 137 07 lar köñülgäriñlär ymä inçä ... ..
- l'r kwnkwk'rynkl'r ym' 'ynç' kwym...
- 138 08 näçä ögüg sakınçg ädgü üt ... ..
- n'ç' 'wykwk s'qyn çyq 'dkw 'wyt ... ..
- 139 09 ... .. savlar(ı)m tükäl<l>ig ... ..
- ... .. wk s'vl'rm twyk'l<l>yk ... ..
- 140 10 ... .. içrä ärürlär ,, üzütlär ... ..
- ... .. 'yçr' 'rwr l'r ,, 'wyz wtl'r ... ..
- 141 11 ... .. ol mozakla[rn]ıñ ... ..
- ... .. 'wl mwz.'kl'//ynk ... ..
- 142 12 ... .. yazınçsız ... ..
- ... .. y'z ynç syz ... ..

2. Eski Uygurca Manihaist Metinlerin Türkiye Türkçesine Aktarımı

U 304 (T II D 406a) A yaprağı

(001) ... .. (002) ... .. bu şekilde ... .. (003) ... .. ona ait o ... .. (004) ... .. gece ve gündüz ... .. (005) ... .. ve küçükleri nasıl ... .. (006) ... .. [dinle]yicileri nasıl ... .. (007) ... .. [pa]pazları nasıl ... .. (008) ... .. [o] zamana kadar ... .. (009) ... .. tanrı ve ... .. (010) ... .. bu şekilde ... .. (011) ... .. başka ... .. (012) ... .. soyudur. Kutsal manas[tır] ... .. (013) ... .. o manas[tır] ... .. (014) ... .. çeşitli ... .. (015) ... .. buraya ... .. (016) ... .. [çok büyü]k endişe ve k[orku] ... .. (017) ... .. o ... ..

U 304 (T II D 406a) B yaprağı

(018) ... .. (019) ... .. (020) ... .. gayret ettire bilmez. ... .. (021) ... .. açıklamalı ... .. (022) ... .. [o]lmaz. Kendisi2 ... .. (023) ... .. öğretmesi ... .. (024) ... ..

... bunun gibi ölümsüz ruh ... (025) ... evladı ... (026) ... -dır. Ayrıca ... (027) ... [ilah]i bilge ... (028) ... ayrıca ... (029) ... söze heyecanlandığı için ... (030) ... bu şekilde ... (031) ... olurlar. Ona ... (032) ... hangisi burada ... (033) ... manastır ... (034) ... sözler ...

U 305a+b (T II D 406a) A yaprağı

(035) ... temiz² işaret ... (037) ... ayrıca o eğer kendi ... (038) ... buyrukları hangisi bunun gibi (039) emretmiş oldu. Ayrıca bir şekilde çok [fazla] (040) mutlu ve [sevinçli] olduğu zaman dinleyici (041) ve rahip ise sadaka bağışlayan², [piskopos] ve (042) başpiskopos ise ya belki dinleyici ... (043) ... hangisi ilk önce ... (044) ... zavallı kişi ... (045) ... ona, o ilahi babamız kendi ... (046) ... kutsal ve ilahi ruh ... (047) ... sevilen oğlu ... (048) ... üzerinde ...

U 305a+b (T II D 406a) B yaprağı

(049) ... onlar(ın) hangisi ... (051) ... [ol]salar ve bu şekilde ... (052) ... onlar. Ayrıca uzun ... (053) ... ruh bulacaklar. Gerçek var olma (054) ... babamız kendi günahkar ... (055) ... eğer ... (056) ... [küçük erkek kardeş]lerin, ağabeylerin, ablaların (057) ... [si]zleri hangisi dinleyecek. ... (058) ... kaldırsın sizleri ... (059) ... öğretiden² emirden ... (060) ... yükseliş yolu ... (061) ... kendi isteğinle ... (062) ... üzerinde ...

U 306 (T II D 406a) A yaprağı

(062) ... geri döndüm. ... (063) ... güçt[e] ... (064) ... İnancı ... (065) ... ayrıca aile² ... (066) ... '(sizler) ruh sahibi olun' diyerek ... (067) ... hepsinden iyisi ... o bedene sahip (069) ... soyl[ar]ı ... ya (070) ... ya da soylarından (071) ... başka olur. Ayrıca uzun (072) ... hep birlikte² ... (073) ... düşünceyle ruhuyla ... (074) ... birbirine ... (075) ... gerçek ... (076) ... doğru² ...

U 306 (T II D 406a) B yaprağı

(077) ... daha iyisi onu ... (079) ... sevilen² kişi ... (080) ... güçlü hanlar utanmaz ... (081) sevilen kişiyi tamamen elinden alsın. ... (082) sözü de ö[vülmüş], methedilmiş olsun. ... (083) için dese ... ben de ... (084) önce bunun gibi kişilerden herhangi birisi yönetti, taraf tuttu. ... (085) ... gücüm fazlasıyla ... (086) ... ruh ve vücut sahipliği ile ... (087) ... ruhuyla yaratmalı. ... (088) ... tamamıyla yardım etsin ... (089) ... ruhlardan ... (090) ... ayrıca ...

U 307 (T II D 406a) A yaprağı

(091) ... onun ... (092) ... olsun. ... (093) ... gelmesin. Hangisi bunun gibi ... (094) ... vücut esasını ... (095) ... manastıra doğru toplasa herhangi birisi (096) kendisi² manastır içerisinde otursa, onlar da (097) [kendi]siyle birlikte sevilen olmalı(dır). Ayrıca onları (098) iki seçilmişleri de onun vücuduna (099) ... olmazlar. Onları utanmaz bir şekilde (100) ... eğer² esası ile ... (101) ...

ağabeyleri ile oraya bıraktı. ... (102) ... bu şekilde olmasın. ... (103) ...
nilüfer oturularını ... (104) ... yani vücut ...

U 307 (T II D 406a) B yaprağı

(105) ... binse ... (107) ... onun eşi hangisi ... (108) ...
kız kardeşi onun işini ... (109) idi. O manastırda olmasın. ... (110) kendisi2
[manastır] içinde olur. ... (111) şehirden ve ... onun (112) içinde ... (113) eğer
birbirinin2 yüzünden ... (114) ... ayrıca küçük ve büyük erkek kardeşlerine ...
(115) ... sevilen olmasın. ... (116) ... içinde ... (117) ... o ... (118) ...
... ..

U 308a+b (T II D 406a) a fragmanı, A yaprağı

(119) ... vurmali ... (120) ... yumuşak öğretiyeye ... (121) ... o kişi için
... (122) ... düşüncedir. Ben böylece ... (123) ... bu zamanda bu şekilde çok
(124) ... pişmanlık besleyecek ... çok (125) ... acı ızdırıp ... (126) ... bu
merhametli komutana (127) ... olmuş ... (128) ... dahası bunun gibi ... (129)
... sürekli ... (130) ... kurtul[muş] ...

U 308a+b (T II D 406a) a fragmanı, B yaprağı

(131) ... günahsız kişi ... (133) ... için söylemiş ...
(134) ... onun için sizler ... (135) ben emrediyorum. Yani ben ... (136) mektubu
başından sonuna kadar düşününüz, (137) göz önünde bulundurunuz. Ayrıca şöyle ...
... (138) hangi düşünceyi2 iyi öğüt ... (139) ... sözlerim tamamen ... (140) ...
içeride dururlar. Ruhlar ... (141) ... o başpiskoposların ... (142) ... günahsız
... ..

3. Açıklamalar

006 [n(i)go]şaklar(ı)g: Eski Uygurca *n(i)goşak* “(Mani dininde) dinleyici(ler)” (Wilkens, 2021, s. 490a), Soğdca *nywš'k* /niyōšāk/ “dinleyici” (Gharib, 1995, s. 238a, *5936), Partça *ngwš'g*, *ngwš'q*, *nywš'q* /niyōšāg/ “dinleyici” (Durkin-Meisterernst, 2004, s. 241b), Orta Farsça *nywš'g* /niyōšāg/ “dinleyici” (Durkin-Meisterernst, 2004, s. 256a) ve Çin. 禪沙嚧 *nou sha yan* (Rault, 2019, s. 357) şeklindedir.

007 [hw]eştarlar(ı)g: Eski Uygurca *hweştar* “papaz” (Wilkens, 2021, s. 285b), Soğdca *xwyštr* /xoyštar, [xōštar], *xwēštar* /“şef, amir, papaz” (Gharib, 1995, s. 442a, *10852) ve Partça *xw'štygr* /xwāštiğar/ “iyi davranışlar yapan, hayırsever” (Boyce, 1977, s. 100; Durkin-Meisterernst, 2004, s. 366a) karşılığındadır.

012 manis[tan]: Eski Uygurca *manistan* “manastır” (Wilkens, 2021, s. 467a), Soğdca *m'nyst'n* /manestān/ “manastır” (Gharib, 1995, s. 207b, *5214) ve Partça/Orta Farsça *m'nyst'n*, *m'yst'n*, *m'nyst'n* /mānestān/ “mesken, ev; Manihaist manastır” (Durkin-Meisterernst, 2004, s. 227a) karşılığındadır.

016 ay(ı)ñç k[orkınç]: Eski Uygurcada bu ikileme “korku, endişe, kaygı” anlamlarına gelmektedir (Şen, 2002, s. 165; Ölmez, 2017, s. 274; Wilkens, 2021, s. 89b).

040 ögrünçülüğ [sävinçlig]: Eski Uygurca bu ikileme “sevinçli, neşeli, mutlu” anlamlarındadır (Wilkens, 2021, s. 528a). Eski Uygurca metinlerde *ögrünçlüğ sävinçlig*

şeklinde de yer almaktadır (Şen, 2002, s. 216; Ölmez, 2017, s. 281; Wilkens, 2021, s. 527b).

041 dentar: Eski Uygurca *dentar* “seçilmiş rahip, Manihaist rahip” (Wilkens, 2021, s. 246b), Soğdca *dynt'r* ~ *dynd(')r* /dēndār/ “rahip, keşiş, seçilmiş” (Gharib, 1995, s. 149b, *3772, *3773), Manihaist Soğdca *dynd'r*, Hristiyan Soğdca *dynd'r* “seçilmiş” (Sims-Williams, Durkin-Meisterernst, 2012, s. 77a) ve Orta Farsça *dynd'r* /dēndār/ “dindar” (Durkin-Meisterernst, 2004, s. 151b) karşılığındadır. *dentar* için ayrıca bkz. Tongerloo, 1993, s. 176-177; Tokyürek, 2019, s. 483-484; Barbatı, 2021, s. 219-220.

041 [buyanç] bö[gl]täçi: Eski Uygurca bu ikileme “sadaka bağışlayan, sevaplı kişi, değerli kişi, sevap işleyen” anlamlarındadır (Şen, 2002, s. 80; Wilkens, 2021, s. 208b). Eski Uygurca metinlerde *bögtäçi* yanında *bögtägçi* şekli de yer almaktadır. *bögtägçi*, esas olarak Soğdca *βwytk* /βuydē/ “günahlarından arınmış” (Gharib, 1995, s. 114b, *2906) biçimine dayanan Eski Uygurca *bögtäg* kelimesine ve +çi eki eklenmesiyle oluşturulmuştur (Wilkens, 2023, s. 8-9).

041-042 [aftadan] možak: Eski Uygurca metinlerinde *aftadan možak* ~ *možak aftadan* şeklinde geçmektedir. Eski Uygurca *aftadan* “piskopos” (Wilkens, 2021, s. 16a), Soğdca *'ft'δ'n* ~ *'βt'δ'n* (Gharib, 1995, s. 26b, *679) ve Çince 拂多誕 *fu duo dan* (Rault, 2019, s. 356) şeklindedir. Eski Uygurca *možak* “başpiskopos”, Soğdca *mwj'k* /mōžāk (mwj'q)/ “psikopos, Manihaist rahip” (Gharib, 1995, s. 221a, *5524), Partça *'mwc'g* /āmōžāg, ammōžāg/ ~ *'mwcg* /āmōžag, ammōžag/ “öğretmen” (Durkin-Meisterernst, 2004, s. 40a), Orta Farsça *hmwc'g*, *hmwz'* /hammōžāg/ “öğretmen” (Durkin-Meisterernst, 2004, s. 179a) ve Çince 慕闍 *mu she* (Rault, 2019, s. 356) karşılığında yer almaktadır.

046 [wa]hş yožd(a)hr: Eski Uygurca *[wa]hş yožd(a)hr* “kutsal ruh” ibaresi bu fragman dışında Mainz 402 numaralı runik harfli fragmanda yer almaktadır. Bu fragmanın b yüzünde [š]dy[h] 'c w[xš] ywjdhr [r] ['y]ld pd = [š]ādī[h] až wā[xš] yōžd(a)h[r] [āyā]d pad şeklinde geçmektedir (Le Coq, 1909b, s. 1055, s. 1061; Henning, 1934, s. 9; Orkun, 1994, s. 370; Yıldırım, 2017, s. 220). Eski Uygurca *[wa]hş yožd(a)hr* “kutsal ruh” ibaresi Orta Farsça *w'xš ywjdhr* “kutsal ruh”, Partça *wjyd w'd* “seçilmiş ruh” ve Soğdca *w'γš ywz-tyr* “kutsal ruh” şeklindedir (Sundermann, 1979, s. 100, s. 123, s. 133, 123. not).

056 [in]läriñ eçiläriñ: Bu satırın restorasyonu için bkz. 114. satır.

066 tohm(a)gan ba[g]: Eski Uygurca *tohm(a)gan* ifadesi tespit edilebildiği kadarıyla daha evvelki metinlerde tanıklanmamıştır. *tohm(a)gan ba[g]* ibaresi burada “aile²” anlamındadır. Eski Uygurca *tohm(a)gan*, Partça *twxmg'n*, *twxmg'n* /tōxmagān/ “aile” (Durkin-Meisterernst, 2004, s. 331b) şekline dayanmaktadır. Partça *twxmg'n* /tōxmagān/, Orta Partça *twxm* “tohum, soy, ırk” kelimesine -ak eki ve -ān çokluk eki eklenmesi ile oluşmuştur (Olsen, 1999, s. 263).

079 [küsä]nçig amrak kişi: Bu satırın restorasyonu için bkz. AYS X, 641, 4-5. satır: *sävär amrak küsänçig aṭayk(ı)yam* (Kaya, 2021, s. 615; Gulcalı 2021: s. 202).

082 ö[ğüt]ün alkaṭzun: Eski Uygurca bu ikileme “övülmek, yüceltilmek, kutsanmak” anlamlarındadır (Şen, 2002, s. 216; Wilkens, 2021, s. 529a).

096 v(i)rhar: Eski Uygurca *v(i)rhar* “manastır; kutsal yer” (Wilkins, 2021, s. 846b), Soğdca *βry’r* /farxār/ (*βry’r*) → *frγ’r* “tapınak” (Gharib, 1995, s. 108b, *2741) şeklindedir. Sanskritçe *vihāra* şekline dayanır. Sanskritçe *vihāra* “bir manastır veya tapınak” anlamına gelmektedir (Monier-Williams, 1899, s. 1003c; Edgerton, 1953, s. 505a).

100 bunun: Orta Farsça/Partça *bwn* /bun/ “taban; kök, kaynak” (Durkin-Meisterernst, 2004, s. 117a) biçiminde tanımlanmış olan bu Eski Uygurca sözcük esasen Çince 本 *ben* biçimine dayanmaktadır (Yıldız, 2020, s. 46-47; Wilkins, 2021, s. 200a).

136 fr(a)w(a)rteg: Eski Uygurca *fr(a)w(a)rte* “mektup”, Soğdca *frwrty* /frawartē/ [→ krş. Partça *frwrđg* → *βrwrth* ?] “risale, mektup” (Gharib, 1995, s. 156a, *3939.) ve Partça/Orta Farsça *frwrđg*, *prwrđg* /frawardag/ “mektup, risale” karşılığındadır (Durkin-Meisterernst, 2004, s. 157b).

136 sakı[nı]lar köñülgärinlär: Eski Uygurca *sakın- köñülgär-* ikilemesi “düşünmek₂, üzerinde durmak₂” anlamlarındadır (Wilkins, 2021, s. 575a). Ayrıca bkz. Zieme, 1969b, s. 128; Zieme, 1975b, s. 71, 756. not).

138 ögüg sakınçig: EUyg. ög *sakınç* ikilmesi “düşünce, düşünme” anlamlarındadır (Şen, 2002, s. 213; Wilkins, 2021, s. 524a).

4. Sözlük

A

- aç(ı)g “acı” 125
 adak “son” 136
 adın “başka” 011
 [aftadan] < Soğd. *’ft’δ’n ~ ’βt’δ’n* “piskopos” 041
 ağır “çok” 124
 agtingu “yükseliş” 060
 alkaṭ- “methedilmiş olmak” 082
 amrak “sevilen” 047, 079
 [an]çaka[tägi]nçä “o zamana kadar” 008
 anı “onu” 078, 134
 anıñ “onun” 091, 098, 107, 108, 111
 antag, ant[ag] “bunun gibi” 084, 093, 123, 128
 añar “ona” 003, 031, 045
 [arig] “temiz” 036
 artokrak “fazlasıyla, daha fazla” 085
 [ayı]g kılınç(ı)g “günahkâr” 054
 ay(ı)nç “endişe” 016
 azu “ya ... ya da” 042, 069, 070

B

- ba[g] “aile” 066

- bagdaş “nilüfer oturuşu” 103
 balık “şehir” 111
 ba[r] “var olma” 053
 barça “hep birlikte” 072
 basut “yardım” 088
 b[aş] “baş” 136
 başla- “yönetmek” 084
 b(ä)lgü “işaret” 036
 bil- “bilmek” 020
 bilgä “bilge” 027
 bir “bir, önce” 084 ~ bir ikinti “birbiri” 074, 113
 birlä “birlikte” 097, 101
 birök “belki, eğer” 042, 100
 bo “bu” 126, 135
 bol-, [bo]l- “olmak, etmek” 039, 051, 067, 088, 099, 102, 109, 127
 boşgurmak “öğretme” 023
 bö[g]täçi < Soğd. βwytk /βuydē/ + EUyg. +çi “sadaka bağışlayan” 041
 bul- “bulmak” 053
 bulgan- “heyecanlanmak” 029
 bun < OFar./Part. *bun* < Çin. 本 *ben* “esas” 100
 [buyançı] “sadaka bağışlayan” 041
 buyruk “komutan” 126
D
 dentar < Soğd. *dynt’r* ~ *dynd(‘)r* “dindar” 041, 098
Ä
 ädgü “iyi” 138
 äkä “abla, kız kardeş” 056, 108
 ämgä[k] “ızdırap” 125
 äñ “ilk” 043
 är “kişi” 044, 132
 [ä]r-, är- “olmak” 022, 031, 040, 041, 042, 071, 092, 109, 110, 140
 äriğ “emir” 059
 ärk “güç” 064
 ärkin “kendi isteğiyle” 061
 [är]klig “güçlü” 080
 ärti[ñü] “çok fazla” 039

ätöz, ät[öz] “vücut” 098, 104

ätözlüg “vücut, vücuda sahip” 068, 086, 094

E

eçi “ağabey, büyük erkek kardeş” 056, 101, 114

F

fr(a)w(a)rte < Soğd. *frwrty* “mektup” 136

H

han “han” 080

[hw]eştar < Soğd. *xwyštr* “öğretmen” 007

I

ıdok “kutsal” 012

ımançu “erkek adı; kişi adının bir bölümü” 065

ımaru “oraya” 101

İ

içrä “içerisinde” 096, 110, 111, 116, 140

iki “iki” 098

ikinti “ikinci” ~ bir ikinti “birbiri” 074, 113

[in], in “küçük erkek kardeş” 056, 114

inçä “bu şekilde” 102, 122, 137

inçip “eğer” 100, 113

iş “iş” 108

K

k(a)ltı, [k(a)]ltı “bu şekilde, eğer, yani” 002, 055, 104, 123, 135

kamag “hepsi” 068

kamagan “hep birlikte” 072

[ka]ŋ “baba” 054

kat(ı)glantur- “gayret ettirmek” 020

käl- “gelmek” 093

k(ä)ntü, k(ä)n[tü] “kendisi” 022, 037, 054, 095, 110

kertü, kert[ü], ker[tü] “gerçek” 053, 075, 076

kiçig “küçük” 005,

kim, [k]im, ki[m] “hangisi, herhangi birisi; eğer” 032, 037, 043, 050, 057, 084, 093, 095, 107

kir- “taraf tutmak” 084

kişi “kişi” 079, 084, 121

kod- “bırakmak” 101

kopurt- “kaldırtmak” 058

k[orkınç] “korku” 016
 köni “doğru” 076
 köñül, [kө]ñül “düşünce” 073, 122
 köñülgär- “düşünmek, göz önünde bulundurmak” 137
 kötür- “beslemek” 124
 kutrul- “kurtulmak” 130
 küç “güç” 085
 küntüz “gündüz” 004
 [küsä]nçig “sevilen” 079

M

ma “-de/-da” 082
 manis[an], manist[an], manistan, [m]anistan < Soğd. *m'nyst'n* “manastır” 012, 013, 033, 095, 109
 m(ä)n “ben” 083, 122, 135, 135,
 możak < Soğd. *mwi'k* “başpiskopos” 042, 141
 munçulayu, munçul[ayu] “bu şekilde” 010, 030, 051
 muntada “burada” 032
 muntag “bunun gibi” 024
 mün- “binmek” 106

N

naru “buraya” 015
 nä “ne” 125
 näçä “hangi” 138
 näç[ük], näçük “nasıl; bir şekilde” 005, 006, 007, 039
 [n(i)go]şak, n(i)goşak, n(i)goş[ak] < Soğd. *nywš'k* “dinleyici” 006, 040, 042
 [nom] < Soğd. *nwm* < Grekçe *nomos* “öğreti” 059

O

o[glan] “evlat” 025
 ogul “oğul” 047
 ol “o; -dır/-dir bildirme” 003, 012, 017, 026, 037, 068, 109, 117, 121, 122, 141
 olar “onlar” 050, 052
 olarnı, olar[nı] “onları” 096, 097-098, 099
 [olur-] “oturmak” 096

Ö

ög “düşünce” 138
 ögrünçülüğ “mutlu” 040
 ö[güt-] “övuılmış olmak” 082

ök “-de/-da” 098
 ökünmək “pişmanlık” 124
 ölmüz “ölümsüz” 024
 öñi “başka” 071
 öñrä “önce” 043
 öz “kendi; ruh” 022, 024, 053, 060, 096, 097, 110

S

sakın- “düşünmek” 136
 sakınç “düşünce” 138
 sanl(a)g “ait” 003
 sav “söz” 029, 034, 082, 139
 sävig “sevilen kişi” 081
 [sävinçlig] “sevinçli” 040
 sizlär “sizler” 057, 058, 134
 sözlä- “söylemek” 133
 suçul- “elinden almak” 081
 [s]üzök “temiz” 036

T

takı “ayrıca” 090
 t[ar]tın-, tartın- “sevilen olmak” 097, 115
 tägi “kadar” 136
 t(ä)ñri “tanrı; ilahi” 009, 046
 [t(ä)ñridam “ilahi” 027
 te- “demek, söylemek” 067, 083
 ter- “toplamak” 095
 tınla- “dinlemek” 057
 tohm(a)gan < Part. *twxmg'n*, *twxmg'n* “aile” 066
 tonla- “vurmak” 119
 törlüg “çeşitli” 014
 törö “öğreti” 059, 120
 töz “soy, esas” 070, 094
 [t]urkaru “sürekli” 129
 tükäl “tamamıyla” 088
 tükäl<l>ig “tamamen” 139
 tükäti “tamamen” 081
 tünlä “gece” 004

U

[ulu]g “çok büyük” 016

urug “soy” 012, 069

uvutsuz, uv[ut]s[uz] “utanmaz” 080, 099

uzun “uzun” 052, 071

Ü

üç[ün], üçün “için” 029, 083, 121, 125, 133, 134

üd “zaman” 123

üküş “çok” 123

üt “öğüt” 138

üzä “üzerinde” 048, 062

üzüt “ruh” 140

üzütlüg “ruh, ruh sahibi” 067, 073, 086, 089

V

v(i)rhar, [v(i)rhar] < Soğd. *frγ’r* ~ *βrγ’r* < Skt. *vihāra* “manastar” 096, 110

W

[wa]hş < Soğd. *w’xš* “ruh” 046

Y

yan- “geri dönmek” 063

y(a)rl(i)g “buyruk” 038

y(a)rlıka- “emretmek” 039

y(a)rlıkançuçı “merhametli” 126

yavaş “yumuşak” 120

[y]azınçs(i)z, yazınçsız “günahsız” 132, 142

ye[g], yeg “daha iyi” 068, 078

yerinçs(i)z “zavallı” 044

ymä, ym[ä] “ve, ayrıca” 005, 026, 028, 037, 039, 040, 051, 052, 066, 071, 083, 097, 111, 114, 128, 137

yol “yol” 060

yožd(a)hr < Soğd. *ywztxr* “kutsal” 046

yutuz “eş” 107

yüz “yüz, suret” 113

Sonuç

Eski Uygurların yazınsal kaynakları arasında dinî ve dindışı metinler yer almaktadır. Dinî metinlere ait külliyat esas olarak Budizm temelli olmasına rağmen Manihaizm’e ait metinler de Eski Uygurların yazınsal kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Manihaist metinler muhtevaları bakımından tarihî raporlar, hikâyeler,

masallar, efsaneler, vaazlar, emirler ve edebî metinler vb. gibi sınıflandırılabilir. Bu çalışmada Berlin Turfan Koleksiyonu'nda muhafaza edilen ve henüz neşri gerçekleştirilmemiş Manihaist dinî toplulukların düzenini konu alan beş fragman neşri gerçekleştirilmiştir. Burada neşri gerçekleştirilen metnin satır sayılarının toplamı 142'dir. Bu yazıda ortaya konan söz varlığı içerisinde yer alan *bögtüci* ve *yozd(a)hr* kelimeleri Eski Uygurca metinlerde sınırlı sayıda örnekte görülmektedir. *tohm(a)gan* kelimesi tespit edilebildiği kadarıyla daha evvelki Eski Uygurca metinlerde tanıklanmamıştır ve Eski Uygurcanın mevcut söz varlığına yeni dilsel veri olarak eklenmiştir.

İşaretler ve Kısaltmalar

*	madde başı
...2	ikileme
çev.	çeviren
Çin.	Çince
krş.	karşılaştırınız
MS	Milattan Sonra
OFar.	Orta Farsça
Part.	Partça
Skt.	Sanskritçe
Soğd.	Soğdca

Kaynakça

- Arat, R. R. (1963). Der Herrschertitel Iduq-qut. *Ural-Altaysche Jahrbücher*, 35, 150-157.
- Arat, R. R. (1965). *Eski Türk şiiri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Arat, R. R. (1986). Iduq-Kut ünvanı hakkında. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 24-25, 23-33.
- Asmussen, J. P. (1965). *X^aävstävnißt. studies in manichaeism*. Copenhagen: Prostant Apud Munksgaard.
- Bang, W. & Gabain, A. v. (1928). Ein uigurisches Fragment über den manichäischen Windgott. *Ungarische Jahrbücher*, 8, 248-256.
- Bang, W. & Gabain, A. v. (1929). *Türkische Turfan-Texte. II. Manichaica*. Berlin. (Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. 1929, 22: 411-430).
- Bang, W. & Gabain, A. v. (1930). *Türkische Turfan-Texte III. Der große Hymnus auf Mani*. Berlin. (Sitzungsberichte der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. 1930, 13: 183-211).
- Bang, W. (1923). Manichaeische Laien-Beichtspiegel. *Le Muséon*, 36, 137-242.
- Bang, W. (1924). Manichaeische Miniaturen. *Le Muséon*, 37, 109-115.
- Bang, W. (1925). Manichaeische Hymnen. *Le Muséon*, 38, 1-55.
- Bang, W. (1931). Manichäische Erzähler. *Le Muséon*, 44, 1-36.
- Barbati, C. (2021). On the Iranian lexicon in the Christian Old Uigur texts from Central Asia. Chiara Barbati and Vittorio Berti (Ed.), *Iranianate and Syriac Christianity in Late Antiquity and Early Islamic Period* içinde (s. 217-228). Vienna: Austrian Academy of Sciences Press.
- Boyce, M. (1977). *A word-list of Manichaean Middle Persian and Parthian*. Tehran/Liège: Brill.
- Clark, L. (1997). The Turkic Manichaean literature. J. M. Robinson, H. J. Klimkeit (Ed.), *Emerging from Darkness. Studies in the Recovery of Manichaean Sources* içinde (s. 89-141). Leiden-New York-Köln: Brill.
- Clark, L. (2000). The conversion of Bügü Khan to Manichaeism. Ronald E. Emmerick vd. (Ed.), *Studia Manichaica: IV. Internationaler Kongress zum Manichäismus, Berlin (14.-18. Juli 1997)* içinde (s. 83-123). Berlin: Akademie Verlag.
- Clark, L. (2013). *Uygur Manichaean Texts, volume II: liturgical texts. texts, translations, commentary*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Clark, L. (2017). *Uygur Manichaean texts, volume III: ecclesiastical texts. texts, translations, commentary*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Durkin-Meisterernst, D. (2004). *Dictionary of manichaean texts. vol. III: texts from Central Asia and China. part 1. Dictionary of Manichaean Middle Persian and Partian*. Turnhout: Brepols.
- Edgerton, F. (1953). *Buddhist Hybrid Sanskrit grammar and dictionary. c. II: Dictionary*. New Haven: Yale University Press.
- Esmailpour, A. (2005). *Manichaean gnosis and creation myth*. Sino-Platonic Papers, Number 156, Philadelphia, PA: Department of East Asian Languages and Civilizations, University of Pennsylvania.
- Geng S. & Klimkeit, H. J. (1985). Zerstörung manichäischer Klöster in Turfan. *Zentralasiatische Studien*, 18, 7-11.
- Geng S. (1978). Hui he wen mo ni jiao si yuan wen shu chu-shi [Preliminary translation of an Uighur document concerning Manichean monasteries]. *Kao-gu xue-pao*, 51(4), 497-516.
- Geng S. (1991). Notes on an Ancient Uighur official decree issued to a manichaean monestery. *Central Asiatic Journal*, 35, 209-230.
- Geng S., Klimkeit, H. J. & Laut, J. P. (1987). Manis Wettkampf mit dem Prinzen. Ein neues manichäisch-türkisches Fragment aus Turfan. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 137, 44-58.
- Geng S., Klimkeit, H. J. & Laut, J. P. (1989). Die Geschichte der drei Prinzen. Weitere neue manichäische Fragmente aus Turfan. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 139, 328-345.
- Gharib, B. (1995). *Sogdian dictionary: Sogdian-Persian-English*. Tehran: Farhangian.

- Gulcalı, Z. (2021). *Altun yaruk sudur X. kitap: (metin-Türkiye Türkçesine aktarımı-Çince metinle karşılaştırmalı açıklamalar-sözlük-ikilemeler dizini)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2003). Maniheizm. *İslâm ansiklopedisi* (C. 27, s. 575-577). Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Güngör, H. (1988). Maniheizm. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(5), 145-166.
- Hamilton, J. (1986). *Manuscripts ouïgours du IXe-Xe siècle de Touen-houang*, 1-2. Paris: Peeters.
- Haneda, A. & Yamada, N. (1961). A list of the manuscript remains in Uighur script preserved in the Ryukoku Library. *Monumenta Serindica. 4. Buddhist Manuscripts and Secular Documents of the Ancient Languages in Central Asia* içinde (s. 171-206). Kyoto: Hōzōkan.
- Haneda, T. (1932). A propos d'un texte fragmentaire de prière manichéenne en ouïgour provenant de Tourfan. *Memoirs of the Research Department of Toyo Bunko*, 6, 1-21.
- Henning, W. (1934). Zum zentralasiatischen Manichäismus, *Orientalistische Literaturzeitung*, 37(1), 1-12.
- Huang W. (1954). *Tulufan kaogu ji*. Peking.
- Kaya, C. (2021). *Uygurca altun yaruk. giriş, metin ve dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Koç, A. T. (2020). *Maniheist Türkçe metinlerin söz varlığı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Le Coq, A. v. (1908). *Ein manichäisch-ugurisches Fragment aus Idiqut-schahri*. Sitzungsberichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Cl. 19. 398-414.
- Le Coq, A. v. (1909a). *Ein christliches und ein manichäisches Manuskriptfragment in türkischer Sprache aus Turfan (Chinesisch-Turkistan)*. Sitzungsberichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Cl. 48. 1202-1218.
- Le Coq, A. v. (1909b). *Köktürkisches aus Turfan (Manuskriptfragmente in köktürkischen "Runen" aus Toyoq und Idiqut-Schähri [Oase von Turfan])*. Sitzungsberichte der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Cl. 41. 1047-1061.
- Le Coq, A. v. (1911a). *Chuastuanift, ein Sündenbekenntnis der manichäischen Auditores. gefunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan)*. Berlin. (Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. 1910, Anhang 4,2 pl., Abh. IV, 1-43).
- Le Coq, A. v. (1911b): Dr. Stein's Turkish Kuastuanift from Tun-huang, being a confession prayer of the Manichaeen auditores. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 43(2), 277-314.
- Le Coq, A. v. (1912a). *Türkische Manichaica aus Chotscho I*. Berlin. (Abhandlungen der Königlich Preußischen Akademie der Wissenschaften. 1911, Anhang).
- Le Coq, A. v. (1912b). *Ein manichäisches Buch-Fragment aus Chotscho. Festschrift für Wilhelm Thomsen zur Vollendung des 70. Lebensjahres am 25. Januar 1912 dargebracht von Freunden und Schülern* içinde (s. 145-154). Leipzig: Otto Harrassowitz.
- Le Coq, A. v. (1919). *Türkische Manichaica aus Chotscho II*. Berlin. (Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. 1919, 3).
- Le Coq, A. v. (1922). *Türkische Manichaica aus Chotscho III*. Nebst einem christlichen Bruchstück aus Bulayiq. Berlin. (Abhandlungen der Preußischen Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Kl. 1922, 2).
- Le Coq, A. v. (1936). *Türkçe Mani elyazıları (Manichaika) c. I. Khotço harabelerinde bulunup A. von Le Coq tarafından tanıtılan el yazıları*. çev: Fuat Kösearif. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Le Coq, A. v. (1941). *Huastuanift. Von Le Coq'un İngilizce tercümesinden*. çev: S[üleyman] Hirman. Ankara: Ulusal Matbaa.
- Lieu, S. N. C. & Mikkelsen, G. B. (2017). *Tractatus manichaicus sinicus. pars prima text, translation and indices*. In association with Lance Eccles, Enrico Morano, Nils A. Pedersen, Nicholas Sims-Williams and Alois van Tongerloo. Turnhout: Brepols.
- Monier-Williams, M. (1899). *A Sanskrit-English dictionary*. Oxford: Oxford University Press.
- Moriyasu, T. (1991). *Uiguru manikyōshi no kenkyū. A study of the history of Uighur Manichaeism. Research on some Manichaeen materials and their historical background*. Ōsaka Daigaku Bungakubu Kiyō. Memoirs of the Faculty of Letters, Osaka University.

- Moriyasu, T. (2004). *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße Forschungen zu manichäischen Quellen und ihrem geschichtlichen Hintergrund*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Moriyasu, T. (2015): *Uiguru manikyō-shi kankei siryō shūsei* [= *Corpus of the materials on the history of the Uighur Manichaeism*]. *Kinki daigaku kokusai jinbun kagaku kenkyūsho kiyō* [= *Memoirs of the International Institute of Human Sciences Kinki University*] Heisei 26 nendo, Higashi Osaka: Kinki University, 137 pp. + 16 pls.
- Olsen, B. A. (1999). *The noun in Biblical Armenian: Origin and word-formation - with special emphasis on the Indo-European heritage*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.
- Orkun, H. N. (1994). *Eski Türk yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ölmez, M. (1993). Ein Weiteres alttürkisches Pañcatantra-Fragment. *Ural-Altäische Jahrbücher*, Neue Folge, 12, 179-191.
- Ölmez, M. (2017). Eski Uygurca ikilemeler üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 65(1), 61-89.
- Özbay, B. (2010). *Maniheizt Uygur metinlerinin envanterinin hazırlanması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Özbay, B. (2014). *Huastuanift. Manihaist Uygurlarm tövbe duası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özbay, B. (2020). *Manihaist bir ilahi: Huyadagmān Partça, Soğdca, Eski Uygurca metin ve çeviri*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Özertural, Z. (1996). *Maniheizt Uygur metinlerinin dil özellikleri ve sözcük varlığı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Özertural, Z. (2005). *Türk kaynaklarında Maninin öğretisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özertural, Z. (2008). *Der uigurische Manichäismus, Neubearbeitung von Texten aus Manichaica I und III von Albert v. Le Coq*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Rault, L. (2019). *L'Hymnaire manichéen chinois. Xiabuzan [下部讚] à l'usage des Auditeurs*. Leiden, Boston: Brill.
- Röhrborn, K. (1977-1998). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*, 1-6. Wiesbaden: Steiner.
- Röhrborn, K. (2010). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien, Neubearbeitung. I. Verben*. Band. 1: ab- - äzüglä-. Stuttgart: Steiner.
- Sims-Williams, N. & Durkin-Meisterernst, D. (2012). *Dictionary of manichaean texts. vol. III: texts from Central Asia and China. part 2. Dictionary of Manichaean Sogdian and Bactrian*. Turnhout: Brepols.
- Sundermann, W. (1979). Namen von Göttern, Dämonen und Menschen in iranischen Versionen des manichäischen Mythos. *Altorientalische Forschungen*, 6, 95-134.
- Şen, S. (2002). *Eski Uygur Türkçesinde ikilemeler* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun.
- Tokyürek H. (2019). *Eski Uygur Türkçesinde Budizm ve Manihaizm terimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tongerloo, A. v. (1993). Middle Iranian in Old Uygur: remarks on selected specimens in the Buddhist and Manichaean texts. Wojciech Skalmowski & Alois Van Tongerloo (Ed.), *Medioiranica. Proceedings of the International Colloquium organized by the Katholieke Universiteit Leuven from the 21st to 23rd of May 1990* içinde (s. 173-181). Leuven: Peeters Press.
- Tüngüç, K. (2022). *Manihaist Türk çevresi metinleri üzerine dil ve üslup incelemesi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Uçar, E. (2023). Manihey çevreye ait ilahi ve dua kitabından Eski Uygurca bir parça (D yazması = Ch/U 6348 [T I x 547]). *Edebiyat Dilbilim Eğitim ve Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 2(1,1), 1-5.
- Wilkens, J. (1999-2000). Ein manichäisch-türkischer Hymnus auf den Licht-Nous. *Ural-Altäische Jahrbücher*, Neue Folge, 16, 217-231.
- Wilkens, J. (2000a). *Alttürkische Handschriften. Teil 8. Manichäisch-türkische Texte der Berliner Turfansammlung*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

- Wilkens, J. (2000b). Fragment eines alttürkischen Textes in uigurischer Schrift - Ein kleiner Beitrag zur Parabelliteratur der zentralasiatischen Manichäer. *Materialia Turcica*, 21, 93-104.
- Wilkens, J. (2000c). Neue Fragmente aus Manis Gigantenbuch. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 150(1), 133-176.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch – Deutsch – Türkisch = Eski Uyğurcanın el sözlüğü. Eski Uyğurca – Almanca – Türkçe*. Göttingen: Universitätsverlag.
- Wilkens, J. (2023). *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien*. Bd. 3: Fremdelemente, Teil 2: bodivan – cigzin. Stuttgart: Steiner.
- Yıldırım, F. (2017). *İrk Bitig ve Orhon yazılı metinlerin dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Yıldız, H. (2020). *Maniheist Uyğur metinlerinde Çince alıntılar (Etimolojik, Leksik ve Tematik İncelemeler)*. Erzurum: Fenomen Yayıncılık.
- Zieme, P. (1966-1967). Beiträge zur Erforschung des Xvāstvānīft. *Mitteilungen des Instituts für Orientalforschung*, 12, 351-378.
- Zieme, P. (1968). Ein manichäisch-türkisches Gedicht. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 16, 50-51.
- Zieme, P. (1969a). Zwei Textergänzungen zu A. von Le Coq's "Türkische Manichaica aus Chotscho. III.". *Rocznik Orientalistyczny*, 32, 7-18.
- Zieme, P. (1969b). *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichäisch-türkischen Turfantexte*. (Unveröff. Diss.). Humboldt-Universität, Berlin DDR.
- Zieme, P. (1970). Ein manichäisch-türkisches Fragment in manichäischer Schrift. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 23, 157-165.
- Zieme, P. (1975a). Ein uigurischer Text über die Wirtschaft manichäischer Klöster im uigurischen Reich. Louis Ligeti (Ed). *Researches in Altaic Languages. Papers Read at the 14th Meeting of the PIAC Held in Szeged (August 22-28, 1971)* içinde (s. 331-339). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zieme, P. (1975b). *Manichäisch-türkische Texte*. Berlin: Akademie Verlag.

Elektronik Kaynaklar

- U 304 (T II D 406a) A yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0304seite1.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).
- U 304 (T II D 406a) B yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0304seite2.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).
- U 305a+b (T II D 406a) A yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0305abseite1.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).
- U 305a+b (T II D 406a) B yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0305abseite2.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).
- U 306 (T II D 406a) A yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0306seite1.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).
- U 306 (T II D 406a) B yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0306seite2.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).
- U 307 (T II D 406a) A yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0307seite1.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).
- U 307 (T II D 406a) B yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0307seite2.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).
- U 308a+b (T II D 406a) a fragmanı, A yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0308abseite1.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).
- U 308a+b (T II D 406a) b fragmanı, B yaprağı: <https://turfan.bbaw.de/dta/u/images/u0308abseite2.jpg> (Erişim tarihi: 15.05.2023).